

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za ekonomska istraživanja

**STANOVNIŠTVO
I
RAZVOJ**

BEOGRAD, 2012

Uređivački odbor:

Prof. dr **Veselin Vukotić**, predsednik uređivačkog odbora

Prof. dr **Slobodan Maksimović**

Dr **Vladimir Goati**

Dr **Danilo Šuković**

Dr **Veljko Radovanović**

Izdaje:

Centar za ekonomska istraživanja Instituta društvenih nauka

Za izdavača:

Dr **Danilo Šuković**

Izdavanje ove knjige finansijski su pomogli:

Ministastvo prosvete i nauke

„Telekom Srbija“, a.d.

Štampa:

Kuća štampe plus, Zemun

stampanje.com

Tiraž:

400

ISBN: 978-86-7093-140-4

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

314.114(082)
338.1(082)

STANOVNIŠTVO i razvoj / [uređivački odbor
Veselin Vukotić ... [et al.]. - Beograd :
Centar za ekonomska istraživanja Instituta
društvenih nauka, 2012 (Beograd : Kuća štampa
plus). - 372 str. : graf. prikazi, tabele ;
25 cm

Tiraž 400. - Str. 9: Predgovor / Danilo
Šuković. - Napomene i bibliografske reference
uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. -
Abstracts.

ISBN 978-86-7093-140-4

1. Вукотић, Веселин [члан уредничког одбора]
а) Демографски развој - Зборници б)
Привредни развој - Зборници
COBISS.SR-ID 190853900

© 2011. Institut društvenih nauka - Centar za ekonomska istraživanja

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne može biti reprodukovan, presnimavan ili prenošen bilo kojim sredstvom, elektronskim, mehaničkim, za kopiranje, za snimanje ili na bilo koji drugi način, bez prethodne saglasnosti izdavača.

POLITIKA ŽIVOTA NASUPROT POLITICI ODUMIRANJA – PSIHO-SOCIOLOŠKA ANALIZA NEGATIVNIH DEMOGRAFSKIH TRENDOVA KOJIMA JE IZLOŽENO SRPSKO DRUŠTVO²

APSTRAKT

Radna hipoteza rada je da društva, kao i pojedinci, imaju u sebi instinkt života tj. samoodržanja (kolektivni eros), kao i instinkt smrti tj. autodestruktivni instinkt samouništenja (kolektivni tanatos), i da u različitim istorijskim razdobljima imamo različite odnose između ova dva instinkta unutar pojedinih ljudskih društava. Ovu radnu hipotezu smo iskoristili za psiho-sociološku analizu novijih demografskih trendova unutar srpskog društva. Tokom analize smo došli do zaključka da je određenom politikom moguće uticati na stopu nataliteta/fertiliteta i da postoje politike koje su vitalistički usmerene i koje postižu kolektivni eros, kao i one koje su autodestruktivne u ovome demografskom smislu, jer podstiču kolektivni tanatos. Nakon svega smo u zaključku rada predložili skicu jedne „politike života“ umesto „politike odumiranja“, kojom bi se moglo uticati na podizanje vitalnih kapaciteta srpskog društva.

Ključne reči: kolektivni tanatos, kolektivni eros, demografski trendovi, politika života, politika odumiranja, podizanje vitalnih kapaciteta društva

POLITICS OF LIFE VERSUS POLITICS OF DISAPPEARANCE - THE PSYCHO-SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF NEGATIVE DEMOGRAPHIC TRENDS IN SERBIAN SOCIETY

ABSTRACT

The working hypothesis of this paper is that societies, like individuals, have inside itself the instinct of life, ie. self-preservation (collective eros) and opposite instinct of death, ie. self-self-destructive instinct (collective thanatos), and in different historical periods we have different relations between these two instincts within human societies. We used this working hypothesis for the psycho-sociological analysis of recent demographic trends within serbian society. During the analysis we came to the conclusion that politics can impact fertility rates, and that there are policies that are vitalistic and those that are self-destructive in this demographic sense, because they encourage collective thanatos. Finally, in the conclusion of a paper we represent a draft of such “politics of life”, that could affect the increase of vital capacity of serbian society.

Key words: collective thanatos, collective eros, demographic trends, the politics of life, the politics of disappearance, raising of vital capacity of serbian society

1 Institut društvenih nauka, naučni saradnik

2 Rad je deo istraživanja na projektu: III 47010 “Društvene transformacije u procesu evropskih integracija - multidisciplinarni pristup” koji je finansiran od strane Ministarstva prosvete i nauke.

UVOD

Otac psihoanalize Sigmund Frojd je u jednom od svojih radova postavio tezu o dva bazična nagona koji određuju dinamiku čovekovog psihičkog života – seksualnom nagonu tj. instinktu života i, njemu suprotnom, instinktu smrti.³ Prvi instinkt je već Frojd metaforično povezao sa starogrčkim terminom *Eros*, dok će post-frojdijanska psihologija i jedan broj njegovih nastavljača i tumača drugi instinkt metaforično povezati sa starogrčkim terminom *Thanatos*, kojim su stari Grci označavali „demonu smrti“, te su do ovoga drugoga metaforičnoga pojma Frojdovi nastavljači došli upravo komparirajući ovaj pojam pojmu *Eros* i antagonezizirajući ova dva pojma. Tako je konačno u post-frojdijanskoj psihoanalizi instinkt života poistovećen sa *Erosom*, a instinkt smrti sa *Tanatosom* kao simboličkim sinonimima. Bez obzira što je mnogo vode proteklo od Frojdove bazične teorije i što je ona doživela raznovrsne nadgradnje, posebno u lakanovskoj psihoanalizi, mi ćemo ostati kod ova dva bazična termina – erosa i tanatosa, kako bismo označili dva bazična instinkta koji, shodno ovoj teoriji, određuju psihički život čoveka.⁴

U drugome koraku razjašnjavanja pojmova kojim će raspolagati ovaj rad, termine erosa i tanatosa ćemo projektovati sa individue na društvo, dobijajući tako psiho-sociološke kategorije *kolektivnog erosa* i *kolektivnog tanatosa*, koji označavaju pojavu kada čitava društva reaguju poput pojedinaca rastrzana između instinkta života i instinkta smrti, te se ili plode ili usahnjuju. Pojednostavljeno govoreći, naša radna hipoteza je da i društva, kao i pojedinci, imaju u sebi instinkt života tj. samoodržanja, kao i instinkt smrti tj. autodestruktivni instinkt samouništenja, i da u različitim istorijskim razdobljima imamo različite odnose između ova dva instinkta unutar pojedinih ljudskih društava. Tako su oni istorijski periodi u kojima pojedina društva napreduju, šire se i doživljavaju sveobuhvatnu ekspanziju periodi u kojima instinkt samoodržanja ima prevagu nad instinktom samouništenja, odnosno to su periodi u kojima *kolektivni eros* preteže nad *kolektivnim tanatosom*. Nasuprot tome, periodi u kojima pojedina društva propadaju i gube svoju snagu su periodi u kojima *kolektivni tanatos* ima prevagu nad *kolektivnim erosom*, odnosno periodi kada je instinkt samouništenja jači od instinkta samoodržanja. Tako je nastajanje i nestajanje pojedinih društava, pa čak i čitavih civilizacija samo igra između ova dva instinkta, jer društva gube svoju vitalnost kada, unutar njih, nagon samouništenja počinje da dominira nad nagonom samoodržanja, odnosno kada kolektivni tanatos počinje da dominira nad kolektivnim erosom. Obzirom na ovu činjenicu možemo razlikovati „žilava“ društva puna vitalne energije, poleta i nagona samoodržanja, kao i „odumiruća“ društva u kojima su mesto vitalnih nagona dominaciju uspostavili nagoni autodestrukcije i samouništenja. Ono što je sreća u čitavom ovom socijalnom „nagonskom“ procesu jeste da nijedno društvo nije predeterminisano da bude vitalno ili autodestruktivno u apsolutnim kategorijama, već ova „vitalnost“ i „autodestruktivnost“ predstavljaju samo dominantne trendove na koje utiču različiti faktori sa suprotstavljenim vektorskim silama. Ovi trendovi su upravo i varijabilni baš zbog toga što različiti faktori mogu izvršiti različit uticaj na čitav trend, i to ili u pravcu dominantnog smera, ili u kontra-smeru, što društveni život čini dinamičnim, a ne statičnim i nepromenljivim. No, tužna istina će biti da zakon inercije deluje i u društvenom životu, baš kao i u fizici, i da će društva koja će biti izložena negativnom (autodestruktivnom) trendu veoma teško iz njega moći da se izvuku, baš

3 Ovu tezu je Frojd prvi put postavio u spisu *S one strane principa zadovoljstva* (Freud, 1987a : 316.), da bi je kasnije razradio u spisu *Ego i Id* (Freud, 1987b : 380) kada je pažnju posebno posvetio instinktu smrti, pojašnjavajući šta je pod ovom kovanicom podrazumevao. Ovde nemamo ni vremena ni prostora da ulazimo u temeljne analize ove Frojdove distinkcije, kao ni u terminološke rasprave oko pojmova „instinkt“ i „nagon“ kao mogućih srpskih termina kojima se može prevesti Frojdov bazični nemački termin *Trieb* kojim je označio pomenute instinkte ka životu i ka smrti.

4 Ovu teoriju, kao ni bilo koju drugu ne uzimamo kao apsolutno tačnu, te smo u našim ranijim radovima koristili i neke druge paradigme koje nudi psihologija kao nauka, poput, na primer, one jungovske. Primena određene paradigme uvek zavisi od istraživanog predmeta, a budući da se u ovome radu radi o psiho-sociološkoj analizi demografskih trendova, učinilo nam se da je frojdijanska paradigma primerenija trenutnom predmetu istraživanja, uz neophodne ograde od njenog eventualnog apsolutizovanja.

kao što će i vitalna društva koja su izložena pozitivnom trendu reprodukcije sopstvenog samoodržanja veoma teško gubiti taj pozitivni ritam i uglavnom im se ne može desiti da usahnu preko noći, osim ako nisu u pitanju iznenadne prirodne katastrofe.

Sve prethodne prethodne pojmovne distinkcije smo izveli kako bi ih mogli iskoristiti za za psiho-sociološku analizu novijih demografskih trendova unutar srpskog društva, što je glavna svrha ovoga rada. Prevođeci to na jezik termina koje smo prethodno eksplicirali, možemo reći da ćemo u ovome radu ispitati kako stoji stvar sa kolektivnim erosom i kolektivnim tanatosom u našem društvu. Ne ulazeći u demografske analize, budući da demografija nije ona naučna disciplina unutar koje se odvija naš istraživački rad, obaviceemo jednu psiho-sociološku analizu, sa posebnim naglaskom na sociološke komponente ove analize, jer je psihologija ovde, kao disciplina koja takođe nije naša bazična disciplina, samo pomoćno sredstvo kako bi se teze postavile, dok ćemo ih izvesti do kraja uz pomoć sociološke metode. Pri svemu tome nećemo se libiti da koristimo rezultate demografskih istraživanja, što je neophodno ukoliko mislimo da analiziramo demografske trendove, ali ćemo demografske podatke tumačiti na sociološki način, pa konačno ovaj rad smeru ka tome da bude sociološka analiza ili čak, u krajnjoj liniji, dubinsko filozofsko promišljanje o vitalnosti/autodestruktivnosti srpskoga društva. Period u kome ćemo posmatrati odnos između kolektivnog erosa i kolektivnog tanatosa u srpskom društvu jeste prethodnih pola veka, sa posebnim naglaskom na prethodnih dvedesetak godina. Pri svemu tome ćemo strogo voditi računa da se zbog ekstenzivnosti posmatrane teme ne izgubi na preciznosti analize, te ćemo uvek iznova disciplinovati misao kako bi se držala predviđenog okvira istraživanja.

KOLEKTIVNI EROS, KOLEKTIVNI TANATOS I DOMINANTNI DEMOGRAFSKI TRENDVI

Posmatrajući srpsko društvo danas 2012. godine ne treba da budemo demografi da bismo videli negativni demografski trend kojem smo izloženi, jer se on vidi već i golim okom. Dovoljno je da posmatrač, sa minimumom sociološkog talenta, napravi krug po sopstvenom komšiluku i da iz toga lako izvuce zaključke o demografskoj situaciji u zemlji u kojoj nas iz dana u dan ima sve manje i u kojoj čitava sela, varoši, pa čak i gradovi, zjape prazni. No, da ne ostanemo samo kod ovog paušalnog utiska okrenućemo se i zvaničnim i stručnim demografskim merenjima, kako bismo proverili ovaj subjektivni utisak u objektivnoj ravni.

Kada analiziramo rezultate skorašnjeg popisa stanovništva iz 2011. g. (*Prvi rezultati*, 2011 : 12) upada u oči da se nalazimo u krugu negativnog prirodnog priraštaja, jer je na demografskoj karti Srbije mnogo više opština u kojima se broj stanovnika smanjio nego onih u kojima se povećao, pri čemu broj stanovnika u onim opštinama gde se beleži pozitivan prirodni priraštaj nije dovoljan da nadoknadi broj stanovnika u opštinama gde je prirodni priraštaj negativan, pa je celokupna slika negativna za više stotina hiljada ljudi u odnosu na prethodne periode i merenja. Ovaj trend nije od juče i on je, kako pokazuju neke studije (Bjelobrki i grupa autora, 2012.) prisutan bezmalo u proteklih pola veka. Pomenuta studija iznosi podatak da je srpsko društvo u prethodnih pola veka izgubilo oko 350 000 hiljada stanovnika iz čega je posve jasno da smo izloženi trendu koji je trajan i „uporan“, i samo bi neka površna i gruba analiza mogla da tvrdi da srpsko društvo propada u demografskom smislu od skora i da za to traži razloge i krivce isključivo u neposrednoj prošlosti. Ovaj trend je uslovljen dubinskim strukturalnim uzrocima koji deluju u novijoj srpskoj istoriji i koje smo, ne zalazeći u demografsku komponentu problema, već ostajući pri onoj opštoj sociološko-istorijskoj, opisali u našim ranijim studijama (Cvetičanin, 2010a, Cvetičanin 2011a). Jednostavno govoreći, trivijalno je izdvajati jedan period u novijoj srpskoj istoriji „kada su nam kola krenula nizbrdo“ i za to tražiti neke eksplicitne i personalizovane krivce, bilo da se radi o određenim režimima ili određenim istorijskim ličnostima, jer je krivac uvek određeni model ponašanja, koji je opet uslovljen dubinskim strukturalnim razlozima.

No, ukoliko je trivijalno, makar ako mislimo da se ozbiljno bavimo naukom, da upiremo prst u ovoga ili onoga i da tražimo krivca za naše nezavidne društvene trendove, možemo da lociramo one periode u kojima su negativni trendovi ubrzavali, odnosno periode u kojima su autodestruktivni impulsi društva bili značajno pretežniji nad onim vitalnim i životnim. Dakle, bez namere da se bavimo raspodelom „istorijske krivice“, pokušaćemo da, u proteklih pola veka, lociramo periode u kojima je srpsko društvo gubilo dah, kako bismo konačno došli do tumačenja naše trenutne svakodnevice u kojoj su negativni trendovi, kao što smo ranije konstatovali, vidljivi već prostim okom.

Vraćajući se u vreme Drugoga svetskoga rata možemo reći da je ovaj rat, kao i svi drugi ratovi između ostalog, predstavljao trijumf kolektivnog tanatosa nad kolektivnim erosom u globalnim okvirima, usled čega su mnoge nacije skliznule u potpunu autodestrukciju. Nakon perioda autodestrukcije i dominacije kolektivnog tanatosa, kako to obično biva shodno staroj narodnoj mudrosti da se nakon ratova rađaju deca u najvećem broju, nastupio je period dominacije kolektivnog erosa, što je uslovalo pojavu „bejbi-buma“ (*baby-boom*) na globalnom planu koji je bio oličan u velikom porastu nataliteta/fertiliteta. Ovaj „bejbi bum“ je bio jasno vidljiv upravo na evropskom kontinentu koji je bio najviše razoren ratom i posebno je bio vidljiv u sistemima tzv. država blagostanja (*Welfare state*) kakvi su u to vreme bili u Britaniji, Francuskoj, Nemačkoj i ostalim zapadno-evropskim zemljama. Postoje čitave naknadne studije (Rovny, 2011.) koje visok natalitet/fertilitet asociraju sa sistemom socijalne države, odnosno države blagostanja, ne podrazumevajući pod državom blagostanja samo jedan istorijski političko-ekonomski sistem koji je danas prevaziđen, već vrstu određene politike koja se može sprovesti u različitim okolnostima i aktualizovati unutar različitih sistema dajući im predznak države blagostanja. Ovo je važna karika u lancu zaključivanja kojim ćemo se koristiti u ovome radu, jer ukoliko su renomirani istraživači utvrdili da postoji veza između politike države blagostanja i stope fertiliteta, onda to generalno znači da je određenom politikom moguće uticati na stopu nataliteta/fertiliteta i da postoje politike koje su vitalistički usmerene kao i one koje su autodestruktivne u ovome demografskom smislu. Prevodeći ovo na jezik pojmova koje smo definisali u uvodu rada možemo reći da postoje politike koje podstiču kolektivni eros, kao i one koje podstiču kolektivni tanatos, pri čemu prve možemo nazvati „politikama života“, a druge „politikama odumiranja“. U ovome kontekstu će svaka, na primer, politika agresivnog rata ili agresivne revolucije biti „politika odumiranja“, jer se metodom proste istorijske indukcije može utvrditi da su sva društva koja su krenula u agresivni rat ili u radikalne unutrašnje konflikte to platila slabljenjem celokupnih potencijala društva upravo u ovom vitalističkom smislu, na jednak način na koji se ljudski organizam nakon neke teške operacije oseća oslabljenim i nema više prethodnu snagu čak i ako mu je operacija otklonila neki akutni problem. Nasuprot tome, „politike života“ će biti sve one politike koje omogućuju pojedinim društvima da rastu i da bujaju, kao što je to upravo omogućila politika države blagostanja evropskim društvima nakon Drugog svetskog rata, usled čega će britanski premijer iz tog perioda Harold Makmilan moći izjaviti „da većini naših ljudi nikada nije bilo tako dobro“ („most of our people have never had it so good“).⁵ Jednostavno govoreći, „politike odumiranja“ će biti sve one politike koje doprinose tome da se određena društva sažimaju, skupljaju i usahnjuju, dok će, nasuprot tome, „politike života“ biti sve one politike koje doprinose tome da određena društva rastu i povećavaju svoju vitalnu snagu, što je uvek u vezi sa demografskim trendovima i sa stopom rasta nataliteta/fertiliteta.

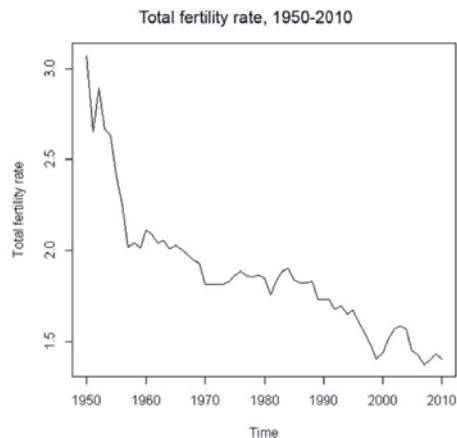
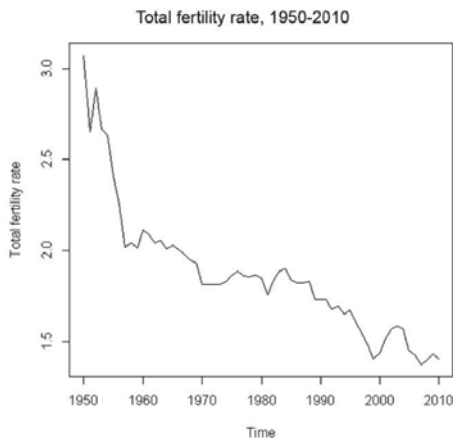
Što se samog srpskog društva pojedinačno tiče, ono je nakon Drugog svetskog rata, u okviru socijalističke Jugoslavije, u demografskom smislu prošlo sličan, iako ne i istovetan put u odnosu na druga evropska društva. Tu pre svega mislimo pojavu da je i kod nas nakon rata usledio pozitivni demografski trend te je i kod nas bio prisutan efekat „bejbi buma“, što nije bilo izazvano ni jednom određenom politikom, već prostom činjenicom da je nakon rata i vremena kolektivnog umiranja nastupilo vreme kolektivnog rađanja.

5 Citirano prema Timmins, 1995: 177

Komunistički režim ovaj trend nije ometao, jer je, nakon pobeđe nad ideološkim protivnicima, stabilizovao društveno tlo i nije proizvodio nove društvene konflikte po svaku cenu. No, „bejbi bum“ efekat je u srpskom/jugoslovenskom društvu trajao manje negoli što je to bio slučaj u ostalim evropskim društvima, jer stopa fertiliteta počinje kod nas da naglo pada od sredine pedesetih godina (Nikitović, 2011.), dok je u ostatku Evrope, posebno u zapadnim državama blagostanja ona ostala na nivou „bejbi buma“ sve do sredine šezdesetih godina, pa negde (Francuska, Britanija i Holandija) čak i do sredine sedamdesetih godina (Macunovich, 2002). Iz ovoga možemo izvući zaključak da je politika države blagostanja stimulisala „bejbi bum“ efekat, dok ga politika komunističkih režima kao što su bili jugoslovenski ili mađarski nije ometala, ali ga nije ni stimulisala, iz čega možemo zaključiti da je politika države blagostanja „politika života“ u pravom smislu ovih reči, dok je politika komunističkih režima bila politika postepenog urušavanja u ovom vitalističkom smislu, iako ovo urušavanje nije bilo radikalno autodestruktivno, pa komunističku politiku ipak ne možemo označiti terminom „politike odumiranja“. Prevodeći ovo na jezik pojmova koje smo eksplicirali u uvodu rada možemo reći da sistem države blagostanja možemo označiti kao sistem koji stimuliše kolektivni eros, pa time i pozitivne demografske trendove koji se vezuju za prevagu ovog instinkta samoodržanja. Sa druge strane, komunističke sisteme ne možemo označiti kao sisteme u kojima je bio stimulisan kolektivni tanatos (kao što je to bio slučaj u naci-fašističkim sistemima)⁶, ali u ovim sistemima sigurno nije bilo toliko „života“ kao u sistemu države blagostanja.

Bilo kako bilo, u srpskom/jugoslovenskom društvu nakon prvobitnog posleratnog poleta i nakon nenadano brzog usporavanja pozitivnog demografskog trenda, od sredine pedesetih godina nastupa osrednji trend održavanja stope fertiliteta oko nivoa stope proste reprodukcije broja stanovnika (2.0), da bi onda, od sredine šezdesetih godina fertilitet počeo da pada ispod stope koja je dovoljna za prostu reprodukciju broja stanovnika čime se otvoreno ulazi u negativni demografski trend. Na donjem grafikonu (Nikitović, 2011.) je moguće pratiti stopu fertiliteta u Srbiji u prethodnih pola veka, te se na njemu vidi da u početku ovaj negativni trend nije drastično ubrzavao te je u periodu od sredine šezdesetih godina do kraja osamdesetih godina bio tek nešto malo ispod stope potrebne za prostu reprodukciju stanovništva, da bi od početka devedesetih godina bilo приметно ubrzavanje ovog negativnog trenda i naglo opadanje stope fertiliteta. Tako ulazimo u onaj trend koji još uvek traje, a u kome je stopa fertiliteta prilično udaljena od nivoa potrebnog za prostu reprodukciju stanovništva, usled čega je prirodni priraštaj značajno negativan, bez naznaka da će se ovaj trend izmeniti. Jednostavno govoreći, srpsko društvo je krajem osamdesetih godina i početkom devedesetih godina ušlo u period u kome je kolektivni tanatos postao vidno pretežniji u odnosu na kolektivni eros, što se sasvim logično poklopilo sa vremenom unutrašnjih konflikata, ratova, sankcija i svih ostalih društvenih nestabilnosti kojima smo bili izloženi u prethodnih četvrt veka. Ovom periodu u kome je kolektivni tanatos bio dominantan u odnosu na kolektivni eros posvećujemo sledeći deo našega rada ne bismo li u njemu istražili uzroke za ovu pojavu i objasnili otkuda prevlast autodestruktivnih nagona unutar srpskoga društva, pri čemu ništa bolje nije bilo ni u drugim zapadnobalkanskim društvima, a srozavanje stope fertiliteta je moguće pratiti i u čitavnoj istočnoj i jugo-istočnoj Evropi. U tamnom srcu ovoga istočno-evropskog trenda našao se upravo Zapadni Balkan i Srbija kao centralna zemlja ovoga regiona, koja je, za razliku od društava koja su imala manje dramatičnu tranziciju, nakon pola veka ponovo iz Pandorine kutije pustila autodestruktivne nagone.

6 U ovome smislu ne stoji paralela između komunističkih i naci-fašističkih sistema koji se zajedno guraju pod odrednicu totalitarnih sistema, jer su ovome aspektu, kao i u nekim drugim aspektima, komunistički režimi izazvali manje negativnih posledica u odnosu na one naci-fašističke sisteme koji se mirne volje mogu označiti kao sistemi u kojima je vidljiva dominacija kolektivnog tanatosa i jedan jak agresivno-autodestruktivni nagon

SRPSKO DRUŠTVO U NAJNOVIJEM DOBU - DOMINACIJA POLITIKE ODUMIRANJA I PREVLAST KOLEKTIVNOG TANATOSA

Autodestruktivni nagoni su se u srpskom/jugoslovenskom društvu krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina ispoljili na najdrastičniji način, jer smo na prostoru Zapadnog Balkana imali oružane konflikte i prekinutu nit normalnog društvenog razvoja koja se kako-tako održavala za vreme komunističkog režima. Metaforično govoreći, zapadnobalkanska društva su pokušala da „manje probleme reše pravljem većih problema“ pa su ekonomska stagnacija i pad životnog standarda uskoro proizveli međusobno optuživanje južnoslovenskih naroda za takvu situaciju, što je najavilo buduće oružane konflikte. Sve to je ličilo na situaciju u kući u kojoj ukućani nisu imali dovoljno para i u kojoj su, kako bi izbegli da o ovoj neprijatnoj situaciji povedu raspravu, počeli da optužuju jedni druge da su potkradali zajedničko domaćinstvo, iz čega je uskoro izbila opšta tuča sa tragičnim posledicama. Veoma jednostavno i metaforično govoreći, umesto da se ukućani dogovore šta im je činiti da do para dođu i kako da se uposle i nešto prihoduju, oni su počeli da prodaju nameštaj i stari porodični nakit, ne slažući se oko toga šta je čije, pa su se oko toga konačno i potukli. Konačno, svi su u tome bili gubitnici, jer je prosta činjenica, vidljiva već na prvi pogled, da je većina statističkih pokazatelja – od demografskih do ekonomskih – danas, u bilo kojem od zapadnobalkanskih društava (srpsko, hrvatsko, crnogorsko, itd.), lošija u odnosu na period pre početka konflikata na ovom prostoru. Nijedno od ovih, po mnogo čemu srodnih društava se nije ovajdilo od konflikata u koje su utrčali pre dvadesetak godina, te svako od njih danas predstavlja prostor na kojem ljudi životare, koji je u ekonomskom pogledu teška periferija i, koji je, konačno, u demografskom smislu upuštšen. To je stoga što nijedno društvo, bez obzira u kojem se periodu istorije nalazi i na kojem geografskom prostoru, ne može da jača svoju snagu ukoliko umesto „politike života“ odabere „politiku odumiranja“, što je primer zapadnobalkanskih društava u prethodnih četvrt veka i potvrdio. Još od vremena Peloponeskog rata, koji je toliko oslabio i poraženu Atinu i pobjedničku Spartu da su se obe uskoro našle u zagrljaju antičke Makedonije, važi pravilo da države iz rata izlaze oslabljene, čak i kada su u njemu pobjednice, jer su potrošeni resursi i energija društva koji su nenadoknadivi.⁷ Ono što nazivamo „politikom odumiranja“ će biti oličeno u svim onim politikama

7 Kao i kod ostalih istorijskih pravila, i kod ovog će postojati izuzeci i slučajevi kada država iz rata izlazi jača, vitalnija i krepkija, ali će to biti samo u slučaju kada je neka država ne samo pobjednica, već i kada su osvojeni resursi značajno pretežniji u odnosu na uložene resurse. Ovo je bio slučaj sa Sjedinjenim državama nakon Prvog i Drugog svetskog rata, ali ovo nije slučaj sa SAD-om nakon skorašnjih Irackog i Afganistanskog rata, jer su ove pobjede „pirove“ i više su istrošile i umorile ovu supersilu nego što su joj obezbedile dodatne resurse. Ovakvo je sve u istoriji stvar računice o „istorijskim prihodima“ i „istorijskim rashodima“, i opstaju ona društva koja pametno „računaju“, a propadaju ona društva koja loše „računaju“.

koje će srljati u konflikte u kojima će se trošiti raspoloživi resursi društva, pri čemu se neće stvarati novi resursi, što će smanjiti vitalnost dotičnoga društva, usled čega će prevagu nad kolektivnim erosom odneti kolektivni tanatos. Konflikte su nekad i potrebni i nekada je kontraproduktivno njihovo izbegavanje, ali su oni produktivni samo u slučaju da se njima više dobija no gubi, što je jedan od razloga zašto je odbrambeni rat uvek opravdan, a agresivni rat to nije nikad. Na žalost, konflikte koji su usledili na području Zapadnog Balkana posle raspada SFRJ su bili takvi da u njima niko nije dobio, ali su u njima svi uglavnom izgubili, što je bila posledica činjenice da ti konflikte nisu imali karakter ni odbrambenog ni agresivnog rata, već naprosto – građanskoga rata - u kome je ratovao komšija sa komšijom, zbog čega je čitavom „komšiluku“ nakon ratova bilo lošije u smislu uslova života, bez obzira da li se neko osećao pobednikom ili poraženim. Bilo kako bilo, za naše istraživanje je najvažnije da ocrtaemo ono što nazivamo „politikom odumiranja“, jer ovakva vrsta politike stoji iza stimulisanja kolektivnog tanatosa i autodestruktivnih nagona koji ga prate. Već smo u prethodnom delu rada utvrdili da postoje politike koje podstiču kolektivni eros, kao i one koje podstiču kolektivni tanatos, pri čemu smo prve nazvali „politikama života“, a druge „politikama odumiranja“. Sužavajući perspektivu na psiho-sociološku analizu eksplicitnih demografskih trendova, detektovanje „politike života“ i njoj suprotne „politike odumiranja“ znači, kao što smo već rekli, da je određenom politikom moguće uticati na stopu nataliteta/fertiliteta i da postoje politike koje su vitalistički usmerene kao i one koje su autodestruktivne u ovome demografsko-sociološkom smislu. Teza koju želimo da postavimo u ovom delu rada je jasna – buđenje kolektivnog tanatosa u srpskom/jugoslovenskom društvu pre četvrt veka je izazvano „politikom odumiranja“ koja je počela da se sprovodi na ovim prostorima, što je za konačnu posledicu imalo promenu demografskih pokazatelja, odnosno drastično padanje stope fertiliteta, koje je vidljivo iz gornjeg grafikona.

Prethodni period od dvadesetak godina u kome je „politika odumiranja“ u srpskom društvu odnela prevlast nad „politikom života“ se može podeliti na dva dela.

Prvi deo je od 1990. godine do 2000. godine i predstavlja period pripreme i bujanja konflikata, kako unutar srpskoga društva, tako i između srpskoga društva i srodnih društava u regionu u građanskom ratu. U ovome periodu smo imali kolektivni tanatos u eksplicitnom obliku, jer je „politika odumiranja“ koja ga je stimulisala bila direktna i otvorena, te je njen osnovni postulat bio da je važnije za otadžbinu položiti sopstveni život, negoli stvoriti jedan novi život i obezbediti mu uslove rasta. Čak i kada se govorilo o potrebi da se rađaju deca, mislilo se na to da se ona trebaju rađati da bi kada porastu mogla otići u rat i braniti otadžbinu, iz čega je sasvim prirodno proizašlo favorizovanje dece muškoga pola, pri čemu za ovu pojavu ne treba optužiti tadašnju elitu, već je ovo proizašlo iz onoga što neki autori nazivaju „oslobodilačkom političkom kulturom“ (Kuljić, 1997: 170). Naime, „oslobodilačka politička kultura“, koja je svojstvena ovim prostorima je političko-kulturni obrazac nastao usled toga što su narodi koji su živeli na ovim prostorima bili vekovima u okviru tuđih imperija i živeli upravo na granici gde su se ove imperije doticale, usled čega su razvili „graničarski“ vojnički mentalitet koji je više brinuo o vojnim, negoli o civilnim pitanjima, Budući da društveni razvoj ide evolutivno i da je potreban napor više generacija kako bi se određeno društvo podiglo na viši političko-kulturno-ekonomski nivo, razvoj balkanskih društava je, češće nego drugde, bio prekidani vanrednim istorijskim okolnostima, ratovima i prevratima, usled čega nismo stigli da se sa odbrambeno-vojnog nivoa koji brine o bazičnoj konstituciji, granicama i najprostijoj ličnoj i imovinskoj sigurnosti, podignemo na civilni nivo, koji brine o uređenju društva i o njegovim razvojnim potencijalima. Najprostije rečeno, baš zato što smo uvek morali da brinemo o pitanjima života ili smrti, nismo stigli da dovoljno brinemo o pitanjima samog života i njegovog kvaliteta.

Kolektivni tanatos je bilo lako, početkom devedesetih godina, pozvati iz prošlosti baš zato što je na ovim prostorima diskurs smrti uvek bio dominantan nad diskursom života, i za to nije kriva ova ili ona pojedinačna politička elita, već čitav niz istorijskih okolnosti. Političke elite, pa tako i ona sa kraja osamdesetih i početka de-

vedesetih godina 20. veka su odgovorne samo zbog toga što su se tako lako dale upecati na zov ovoga diskursa smrti⁸ koji je ležao duboko u kolektivno-nesvesnom i koji je, bez velike muke, probudio kolektivni tanatos. Na-prosto, krivica za to što je diskurs smrti odneo prevagu nad diskursom života nije bila u ovoj ili onoj istorijskoj ličnosti iz toga perioda kako se navodi u površnim interpretacijama u kojoj se sva krivica pripisuje Miloševiću ili nekom drugom protagonistu konflikata iz prve polovine devedesetih, već je krivica bila u samome diskursu kao nasleđenoj dubinskoj sociološkoj strukturi koju je stvorio sam tok istorije svojim delovanjem, a koju je bilo isuviše lako pozvati iz prošlosti, odnosno pozvati iz kolektivno nesvesnog. Političke elite i istaknuti pojedinci iz tog vremena nisu proizveli ovaj „diskurs smrti“ već je on bio nasleđen iz prošlosti, ali su pojedini pripadnici elite njime pokušali da manipulišu u borbi za političku moć, usled čega ih je stigla „osveta diskursa“, jer većina onih koji su manipulisali ovim diskursom nije završila svoj politički ili životni put na prirodan način, već im se, na ovaj ili onaj način, vratilo kolektivni tanatos kojim su se igrali i svi su skončavali manje ili više tragično. Može se metaforično reći kako su se oni koji su vodili „politiku odumiranja“, u kojoj se slavila smrt mesto života sami našli uhvaćeni u mrežu kolektivnog tanatosa koji je odredio njihovu tragičnu političku i ličnu sudbinu, te primera za ovu tvrdnju ima dovoljno upravo na „srpskoj strani rata“⁹, ali i na drugim stranama.

Postoje studije (Baković, 1997.) koje diskurs junačke smrti i pozive da se junački položi život za otadžbinu tumače kao sublimaciju suicidalnog nagona koji je po sebi negativan pa se u unutrašnjoj psihološkoj preradi ovaj nagon maskira i prikazuje kao težnja za slavnom, junačkom smrću što ima pozitivne konotacije.¹⁰ Bez obzira što autor prethodne studije ovoj pojavi pripisuje i izvesne pozitivne elemente, konstatacijom da se njome kolektivni tanatos stavlja u službu zajednice time što pojedinci postaju spremni da se žrtvuju za nju, mi možemo konstatovati da je tanatos – tanatos, odnosno naprosto instinkt smrti, i da bez obzira da li je autodestruktivno okrenut ka sebi ili destruktivno ka drugima on dovodi do prevlasti smrti nad životom. Jednostavno govoreći, svaka destrukcija je istovremeno i autodestrukcija, jer se agresivni nagoni kao bumerang vraćaju onome koji ih emituje o čemu ne govore samo eksplicitne naučne psihološke studije, već i velika dela svetske književnosti poput, na primer, *Zločina i kazne* (Dostojevski, 2003.) i *Makbeta* (Shakespeare, 1967.) Stoga društva koja emituju značajan stepen agresije, bez obzira kakvim razlozima to pravdaju, gube postojeći kvantum energije ili, naprosto, „kvantum života“. Pogled na gore priloženi grafikon koji prati stopu fertiliteta u srpskom društvu u prethodnih pola veka može da potvrdi prethodni stav, jer je stopa fertiliteta bila najveća u periodima mira i stabilnosti (pedesete godine), a najmanja u periodima nerešenih društvenih konflikata i nestabilnosti (devedesete i dvehiljadite godine). Iako na kretanje stope fertiliteta ne utiču samo naši lokalni faktori, već i oni globalni, ne možemo prenebrežnuti uticaj naše unutrašnje društvene situacije na demografske trendove.

Bilo kako bilo, možemo da zaključimo da je do srozavanja stope fertiliteta došlo upravo sa početkom društvenih konflikata u koje je uplovilo sprsko društvo početkom devedesetih godina 20. veka. Sama pojava konflikata imala je po stopu fertiliteta odloženo dejstvo, jer je ona zabeležila najveću stopu progresivnog pada u drugoj polovini devedesetih godina, kada su posledice ratova i sankcija postale direktno osetne i vidljive, mnogo više negoli u periodu samih ratova i sankcija u prvoj polovini devedesetih kada je još bila prisutna inercija kakvog-takvog osrednjeg razvoja iz prethodnog perioda iz sredine i kraja osamdesetih godina.

8 O ovome diskursu smrti kao svojevrsnom govoru epitafo, koji je posebno bio prisutan u Nemačkoj između dva rata u Cvetičanin, 2004.

9 Na primer, lična i politička sudbina Slobodana Miloševića ima u sebi jedan bonapartistički momenat. O ovome više u Cvetičanin, 2011b : 105-107

10 Shodno autoru studije prethodna pojava ima i eksplicitne pozitivne aspekte tako što „kolektivni hipertrofični Superego uspeva učiniti Tanatos konstruktivnim i korisnim, potčiniti ga kolektivnim ciljevima i dovesti u pozitivnu i konstruktivnu službu zajednice“.

Prvi period dominacije kolektivnog tanatosa od 1990. do 2000. godine je bio obeležen eksplicitnim i vidljivim ispoljavanjem kolektivnog tanatosa. Ovaj period je već i sam oivičen sa dva velika i tragična sukoba – prvim koji će početi godinu dana nakon početka ovog „vremena umiranja“ 1991. g. kao rat za jugoslovensko nasleđe - i drugim koji će početi godinu dana pre nego što se iz ovog „vremena umiranja“ izašlo 1999. godine u vidu rata SR Jugoslavije i NATO-pakta, sa tragičnim posledicama po našu stranu. U međuvremenu je stopa nataliteta/fertiliteta postala najnegativnija u odnosu na bilo koji period nakon Drugog svetskog rata, što je bilo jasan pokazatelj da je srpsko društvo počelo da gubi dah, energiju i vitalnost, koje neće povratiti sve do današnjih dana kada se beleže stope fertiliteta slične tim najnegativnijim iz druge polovine devedesetih godina. No, ono što razlikuje ovaj prvi period (1990-2000) dominacije kolektivnog tanatosa nad kolektivnim erosom od drugog koji je usledio kada su se radikalni konflikti završili i koji traje do današnjeg dana (2000-2012.), jeste to što je u ovom prvom periodu kolektivni tanatos bio u svom eksplicitnom i ogoljenom vidu, dok je u drugom periodu bio latentan i nevidljiv, ali je njegovo delovanje i dalje primetno. Dakle, prvi period je period eksplicitnog kolektivnog tanatosa podstaknutog direktnom „politikom odumiranja“, dok je drugi period period latentnog kolektivnog tanatosa koji podstaknut indirektnom „politikom odumiranja“ koja nije uspeła da se transformiše u jednu „politiku života“. U nastavku ćemo posvetiti nekoliko ređova, koliko nam obim našega rada dozvoljava, ovom drugom periodu.

Drugi period počinje nakon petooktobarskih promena 2000. godine kada su se stvorili uslovi za transformaciju „politike odumiranja“ u „politiku života“, prvenstveno u smislu pacifikovanja društvenih konflikata koji su do tada trošili vitalnu energiju društva, kako bi se na pacifikovanoj društvenoj teritoriji instalirao društveni sistem koji bi, nekom životnom politikom, pokušao da promeni negativne pokazatelje, između ostalih i negativne demografske pokazatelje. No, nakon početnoga poleta i optimizma da će se negativni trendovi izmeniti, a da će se društveni konflikti stabilizovati, usledio je period produžavanja političkih i društvenih konflikata pa petooktobarska Srbija nije bila pošteđena vanrednih stanja koja su karakterisala i Miloševiću Srbiju, i u bukvalnom i u prenesenom značenju.¹¹ Ukoliko smo ranije imali jednu jaku Miloševiću vladu koja nije htela da inauguriše bilo kakvu „politiku života“ umesto proklamovane „politike umiranja“, sada smo imali na snazi slabe vlade koje nisu mogle da inaugurišu bilo kakvu stratešku životnu politiku sve i da su htele, jer im je nedostajao autoritet, te je najviše što su mogle da urade bilo to da su stvari rešavale *ad hoc* i da su pokušavale da uspore negativne trendove. Tako smo danas u poziciji da nisu izvršene ključne reforme u penzionom, zdravstvenom, obrazovnom i poreskom sistemu, a nismo imali potrebne reforme ni u pogledu poreske politike, tržišta rada i javne uprave, što su oni sektori koji odlučuju koliko će neka politika biti „životna“. Jednom rečju, nismo uspeali da napravimo efikasan sistem koji bi mogao da servisira postojeće kapacitete društva i da brine o razvojnim potencijalima, već smo konstruisali surogat sistema koji sve teže stiže da zakrpi postojeće rupe, što je kako-tako polazilo petooktobarskim vladama za rukom do izbijanja svetske ekonomske krize, dok je globalna kriza stvari potpuno ogolila i pokazala koliko smo ranjivi, upravo zato što smo neorganizovani. Istina, nakon 2000. godine nijedna od vlada neće sprovesti neku iracionalnu „politiku odumiranja“ i otvorenog podstrekivanja kolektivnog tanatosa, ali ni jedna, upravo zbog slabosti i nedostatka autoriteta, neće uspeti da probudi kolektivni eros nekom „politikom života“ nalik, na primer, na politiku države blagostanja, koju smo ranije detektovali kao politiku čije mere dovode do efekta „bejbi buma“ u većem ili manjem obimu. Kolektivni tanatos će tako u Srbiji i nakon Petog oktobra ostati na snazi, ali on neće biti eksplicitan i neće direktno delovati, već će biti latentan i delovaće indirektno. On će biti oličen u opštem raspoloženju besperspektivnosti koje će u srpskom društvu biti dominantno posled-

11 Imali smo dva eksplicitna vanredna stanja, nakon atentata na Zorana Đinića 2003. i nakon proglašenja kosovske nezavisnosti nekoliko godina kasnije, a tu je bio još i niz događaja koji je onemogućavao da se izade iz ovog permanentnog vanrednog stanja

njih godina¹², što je vidljivo i prostim okom i što je posebno postalo vidljivo kada je globalna ekonomska kriza potpuno ogolila našu neurednu unutrašnju situaciju. O ovome rečito govori i stopa fertiliteta koja je krajem prve i početkom druge dekade dvehiljaditih godina na najnižem mogućem nivou koji je bio svojstven i drugoj polovini devedesetih godina (vidi grafikon gore). Ono što je čak i opasnije je to što ovo osećanje besperspektivnosti i kolektivni tanatos u latentnom obliku može da se transformiše u ispoljavanje nekog oblika kolektivne agresije kako bi se odgovorilo na frustraciju. Teško je unapred prognozirati kakav oblik ova agresija može poprimiti, ali se može konstatovati da će ako do nje dođe makar u najmanjem stepenu, ona dodatno urušiti vitalne potencijale društva, jer smo već ranije konstatovali da je svaka destrukcija istovremeno i autodestrukcija. Ova agresija čak ne mora da bude direktna i potpuno ispoljena, ona može biti agresija niskog intenziteta i okrenuta ka unutra, kao prosta apstinencija od normalnih društvenih obrazaca i modela kao što je to, na primer, zasnivanje porodice i rađanje dece, što može biti zamenjeno različitim oblicima antisocijalnog ponašanja i društvene patologije – od porasta pripadnosti ekstremnim grupama poput onih navijačkih i para-političkih sve do odlaska u neku vrstu „unutrašnje emigracije“. Bilo kako bilo, da bi se delovanje ovog kolektivnog tanatosa u latentnom obliku sprečilo i da bi se sprečilo da se on transformiše u svoju otvoreniju i eksplicitniju varijantu, potrebno je da se mesto raznoraznih, direktnih ili indirektnih, „politika odumiranja“, inauguriše jedna „politika života“. O njenom mogućem obliku, u malome krokiju i u skici, reći ćemo nekoliko reči i dati nekoliko smernica u zaključnom delu našega rada.

UMESTO ZAKLJUČKA – PROLEGOMENA ZA JEDNU POLITIKU ŽIVOTA?

U ovome zaključnom delu našega rada, koristeći sve prethodne zaključke koje smo izveli, pokušaćemo konačno da opravdamo naslov rada i da predložimo jednu *politiku života nasuprot politici odumiranja*. U ovome konačnom zadatku vođeni smo pre svega prethodnim zaključkom da je određenom politikom moguće uticati na populacione trendove, što je, kao što smo videli, iskustvo politike države blagostanja pokazalo, jer je upravo ona zaslužna za populacioni „bejbi bum“ nakon Drugog svetskog rata.¹³ Stoga smo politiku države blagostanja i nazvali „politikom života“ *par excellence*, jer je ona u realističnim, a ne u utopijskim manirima koji su bili svojstveni komunističkim politikama uspeła da od realnog društvenog materijala i realno-raspoloživih resursa napravi zamah akceleracije pozitivnih tokova, prvenstveno u ovome demografskom pogledu koji ovde analiziramo na sociološki način. Izvlačeći pouke iz toga po trenutnu situaciju u Srbiji možemo reći da je prva premisa u realističnom (a ne utopijskom) definisanju željenih ciljeva, jer se svaka politika koja je nerealno definisana, bez obzira koliko su njeni ciljevi plemeniti, očas posla može preobratiti od „politike života“ u „politiku odumiranja.“¹⁴ Dakle, realizam, odnosno real-politika je prvi faktor ove „politike života“ koju pokušavamo ocrtati u zaključku našega rada, jer život može da buja samo na realnom tlu i realnoj društvenoj podlozi, jer on ne nastaje u vazduhu, baš kao što ni decu iz vazduha ne donose rode, već ih rađaju roditelji koji za njihovo podizanje trebaju da imaju konkretna sredstva i konkretne resurse.

Kako bi se ovi resursi obezbedili uslov svih uslova je pacifikovano društveno tlo, odnosno prekidanje spirale konflikata koji u srpskom društvu tinjaju, u otvorenom ili latentnom obliku, još od početka devedesetih godina od kada se govori o „dve Srbije“, nekoj tobožnjoj „prvoj“ i nekoj tobožnjoj „drugoj Srbiji“, koje su veći-to sukobljene u svojim različitim spoljnopoličkim, društveno-ekonomskim i, konačno, idejno-vrednosnim

12 O lutanjima petooktobarske Srbije usled kojih je besperspektivnost zamenila nekadašnju veliku nadu u Cvetičanin, 2011b

13 Danas je iluzorno misliti da je moguće restaurisati politiku države blagostanja u njenom klasičnom obliku u kojem se ona jавila u prošlosti već je potpuno jasno da se ona mora transformisati i prilagoditi novom vremenu. O reaktuelizaciji ideje države blagostanja u Cvetičanin 2010b.

14 Upravo se to i desilo Miloševićevoj politici koja u početku nije bila otvoreno destruktivna i koja je pokušavala da bude „politika života“, ali se zbog nerealnih pa čak i utopijskih ciljeva kasnije premetnula u svoju suštu suprotnost i tako postala „politika odumiranja“

stremljenjima. Ukoliko je istina da u Srbiji zaista postoje sukobljene vrednosti, orijentacije i svetonazori (što nije specifično naša falinka, već je falinka i svih ostalih „nedovršenih država“ u regionu poput Bosne i Hercegovine, koja je u još gorjoj situaciji i koja uopšte ni ne predstavlja jedinstvenu državu i jedinstveno društvo, a i Makedonija i Crna Gora su u sličnoj poziciji značajnih unutrašnjih društvenih rasecpa), onda je potrebno sve ove društvene rasecpe pacifikovati kroz zvanične političke institucije, kako se oni ne bi prelili na ulicu i bili vaninstitucionalno rešavani. To je moguće unapređivanjem predstavničke demokratije i činjenjem parlamenta glavnom državnim institucijom, kako bi se unutar njega rešavali svi društveni konflikti i kako bi se uvek iznova obnavljao društveni konsenzus. Pri svemu tome politička elita bi trebala da brine da ne uvede državu u bilo kakvo vanredno stanje i neki novi konflikt, bez obzira da li bi on bio unutrašnji ili spoljašnji, jer je za iskorištavanje razvojnih potencijala i preokretanje negativnih trendova, kako demografskih tako i ekonomskih, potreban duži period političkoga mira i pacifikovanog društvenog tla. Dakle, preduslov za jednu „politiku života“ je rad na pacifikovanju društvenog tla i smanjenje svih mogućih konflikata unutar srpskoga društva na minimum, što se po mišljenju autora ovoga rada može izvršiti parlamentarnom reformom¹⁵ i pravljenjem od parlamenta mesta u kojemu će biti sabrana sva državotvorna volja i sva društvena energija, da bi onda parlament mogao svoj autoritet preneti i na vladu koja bi sa punim legitimitetom mogla da doneše potrebne odluke bez obzira koliko one bile teške i bolne. Jednostavno govoreći, pretpostavka za jednu politiku života je institucionalna reforma koja bi se ispoljila u sređivanju i smanjivanju državne administracije, kao i u parlamentarnoj reformi i menjanju političkoga sistema kako bi on omogućio korektnije predstavljanje građana u političkim institucijama. Usko stručno govoreći – treba se omogućiti da preko efikasnog političkog sistema društvo može da iznese svoje zahteve državi i već će ovo dovesti do „bujanja života“ koji je trenutno zakočen pritiskom neefikasnog državnog aparata na neemancipovano društvo. Naime, „politika odumiranja“ je oduvek imala svoju potporu u situaciji u kojoj je naizgled svemoćna, a suštinski slaba država pritiskala nemoćno i neemancipovano društvo, koje nije moglo da realizuje svoje potrebe i koje je upravo zato gubilo energiju, snagu i dah.¹⁶ Nasuprot tome, „politika života“ treba da ima svoje izvorište u efikasnom državnom aparatu, koji neće pritiskati, već koji će rešavati probleme društva i koji će tim putem podizati njegove vitalne kapacitete. Država nije metafizički pojam dovoljan samome sebi, već je država sistem administrativne uprave stvoren kako bi administrirao društvene zahteve i potrebe na efikasan način i tako omogućavao društvu da diše. Konačno, prvi uslov za jednu „politiku života“ jeste administrativna reforma i jačanje delatnih kapaciteta države, kako bi ona mogla da izađe u susret društvu i jača njegove vitalne kapacitete.

Drugi uslov, koji prirodno prozilazi iz ovoga prvog jeste redizajniranje ekonomskog sistema kako bi on radio za veći broj ljudi negoli što je to slučaj danas. Ukoliko je utopija da je moguće bilo koji ekonomski sistem dizajnirati tako da on radi za sve ljude, jer je uvek bilo i biće nesavršenosti na ovome svetu koji nije idealan, ono što je moguće je da se traga za ekonomskim sistemom koji bi radio za veći broj ljudi u odnosu na današnji. To je moguće pokušati sistemom mera ekonomske politike, od koji bi ključna bila reforma poreskog sistema koji bi, jednostavno govoreći, progresivno oporezovao one najbogatije, istovremeno stimulišući one srednje i šiteći one najsiromašnije. Pri svemu tome je potrebno ukloniti devijacije koje su nastale usled toga što smo iz dojučerašnje soc-realističke idile preko noći uleteli u turbo-kapitalizam, u kome se usled bespoštedne borbe „svih

15 O konkretnim merama ove parlamentarne reforme ovde zbog ograničenog obima rada možemo samo reći da bi podrazumevala smanjenje broja poslanika u parlamentu, izmenu izbornog zakona i još neke mere i zakone u pogledu reforme državnog aparata koji je sada nefunkcionalan. Najpoželjnije bi bilo kada bi se mogao doneti nov, funkcionalniji ustav, ali smo već rekli da je realizam prvi uslov definisanja „politike života“, pa pitanje novoga ustava ne želimo da akutelizujemo dok se ne stvore realni uslovi za tako nešto. Za sada je realističnije da imamo ustavnu reformu negoli promenu ustava, no ovo je već stručna ustavno-pravna materija u koju ne želimo da ulazimo, jer ne predstavlja disciplinu u kojoj smo vršili istraživanja.

16 Konkretna primer za ovo je u svim onim situacijama u kojima je neka administrativna mera sprečavala ispoljavanje realnih društvenih interesa, na primer, u slučaju kada se poslovanje nekog malog i srednjeg preduzeća administrativnim merama otežava i opterećuje umesto da se olakšava.

protiv svijui“ kida samo društveno tkivo i onemogućava reprodukcija društva. Tako je u sistemu tubo-kapitalizma moguće da se neka uposlenica ucenjuje zbog eventualnog trudničkog statusa otkazom, što direktno utiče na planiranje porodice i na stopu feriliteta.¹⁷ Što je još gore, imamo i situaciju da ljudi „sami sebe ucenjuju“, jer su usled konstantnog siromaštva i nerešenih egzistencijalnih pitanja, počeli da usvajaju obrazac ponašanja koji stimuliše tzv. „kulturu abortusa“ i rađe apstiniraju od rađanja dece, negoli što se za to odlučuju čak i kada za to imaju otvorene izgledje.¹⁸ U tom smislu je bitno da se otklone sve diskriminatorske pojave kojima se žene obeshrabruju da postanu majke, bilo da se diskriminatorske odredbe nalaze u zakonodavnom sistemu, bilo da su stimulisane našom neurednom tranzicionom praksom shodno kojoj najpre žrtvujemo ljude (i rođene i nerođene), pa tek onda žrtvujemo stvari. Nekadašnja politka države blagostanja je bila „politika života“ upravo zato što je ljude pretpostavljala stvarima, usled čega su ne samo demografski pokazatelji bili pozitivni, već je to predstavljalo samo početak pozitivne spirale u kojoj je visok natalitet poboljšavao vitalne kapacitete društva, da bi se konačan efekat toga osetio i u ekonomiji i poboljšavanju privrednih kapaciteta. Dakle, strategija u kojoj se ljudi pretpostavljaju stvarima konačno rezultira i poboljšavanjem materijalnih uslova života, i trivijano je misliti da žrtvovanje ljudi stvarima, koje se izvodi na prvu „tranzicionu loptu“, može dugoročno obezbediti neki boljitak. Dugoročno takva strategija vodi „politici odumiranja“ i prevlasti kolektivnog tanatosa, umesto koje smo u zaključku našega rada pokušali da predložimo skicu jedne „politike života“¹⁹ kojom bi se mogli stimulisati vitalni kapaciteti društva i poboljšati demografski trendovi. Time bi se, konačno, izašlo iz autodestruktivnog kruga u kome se nalazimo i stupili bi na put na kome bi samoodržanje odnelo prevagu nad autodestrukcijom u večnoj igri Frojdovih oprečnih nagona koje smo opisali na početku rada.

LITERATURA

1. Baković, Todor (1997). *Depresivni optimizam Crnogoraca*. Cetinje: Obod
2. Bjelobrč, Gordana i grupa autora (2012). *Prirodno kretanje stanovništva u Republici Srbiji 1961-2010*. Beograd: Republički zavod za statistiku
3. Cvetičanin, Neven (2004). *Evropska desnica između mača i zakona*. Beograd: Filip Višnjić
4. Cvetičanin, Neven (2010a). „Proces konstituisanja političke i društvene elite u srpskom društvu – problem diskontinuiteta i „fluktuirajućeg“ legitimiteta“. *Nacionalni interes*, Godina VI, vol 9, Broj 3/2010, str. 107-146.
5. Cvetičanin, Neven (2010b). „Globalna ekonomska kriza i obnavljanje konsenzusa blagostanja“. *Politička misao*, Zagreb, god. 47., br. 1, 2010., str. 31-54.
6. Cvetičanin, Neven (2011a). „Circulus Vitiosus srpske istorije, kretanje među ekstremima i nemogućnost uspostavljanja održive društvene sinteze“, u *Dometi tranzicije od kapitalizma ka socijalizmu*, zbornik, Fondacija Fridrih Ebert-CSSD-CESID, Beograd, 2011., str. 117-131.
7. Cvetičanin, Neven (2011b). *Requiem revoluciji, Eseji 2000 – 2010*. Beograd: Službeni glasnik
8. Dostojevski, Fjodor Mihajlovič (2003). *Zločin i kazna*. Podgorica: Nova knjiga
9. Freud, Sigmund (1987a). Beyond the Pleasure Principle, u *On Metapsychology*. London: Middlesex
10. Freud, Sigmund (1987b). The Ego and the Id, u *On Metapsychology*. London: Middlesex
11. Kuljić, Todor (1997). „Knez Miloš, Nikola Pašić, Tito“. *Jugoslavenski istorijski časopis*, Beograd, Jič God XXX
12. Macunovich, Diane J. (2002). *Birth Quake: The Baby Boom and Its Aftershocks*. Chicago and London: University of Chichago Press
13. Nikitović, Vladimir, (2011). „Functional data analysis in forecasting Serbian fertility“, *Stanovništvo* 49(2), str. 73-89.
14. *Prvi rezultati – Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Rebilici Srbiji* (2011.). Beograd: Repblički zavod za statistiku
15. Rašević, M. and K. Sedlecki (2011). „Pitanje postojanja abortusne kulture u Srbiji“. *Stanovništvo* 49(1), str. 1-13.
16. Rovny, Allison E. (2011). „Welfare state policy determinants of fertility level: A comparative analysis“. *Journal of European Social Policy* October 2011 vol. 21 no. 4, str. 335-347.
17. Shakespeare, William (1967). *Macbeth*, Harmondsworth: Penguin Books
18. Timmins, Nicholas (1995). *The Five Giants, A Biography of the Welfare State*. London: Harper-Collins Publishers

17 Pojava koliko česta toliko i nemila u našem tranzicionom vremenu kada se mladim uposlenicama direktno postavljaju uslovi da ne mogu da ostanu u drugom stanju kako ne bi izgubile posao.

18 O pitanju postojanja jedne „kulture abortusa“ u Rašević i Sedlecki, 2011.

19 Ovu „politiku života“ smo opisali samo u skici, jer smo je u ovome radu razmatrali više kao princip i ideju, a manje kao politički program, čime bi se spustili na prizemni nivo dnevne politike u koji nismo hteli da zalazimo.